

Interdisciplinair

HENK NELLEN

Imitatio in de Renaissance

Jeroen Jansen, *Imitatio. Literaire navolging (imitatio auctorum) in de Europese letterkunde van de renaissance (1500-1700)*. Hilversum: Verloren, 2008. – 544 pp. ISBN 978-90-8704-027-7.

Deze studie is het resultaat van een door nwo en de Universiteit van Amsterdam gefinancierd onderzoek. Zij gaat in op de praktijk van de *imitatio*, de literaire navolging in het West-Europese cultuurgebied, vooral Italië, Frankrijk en de Nederlanden. In de inleidende hoofdstukken wordt het concept *imitatio* besproken en uitgelegd hoe moeilijk het is dit veel toegepaste literaire procédé in een precieze definitie te vangen. Het gaat om een veelkoppig monster met een enorme reikwijdte (p. 103-106). Deze terminologische vaagheid geldt trouwens ook voor aanverwante sleutelbegrippen, zoals originaliteit en emulatie. Nadat Jansen heeft vastgesteld dat *imitatio* als procedure in de literatuur moeilijk te definiëren is, wordt dan aan de hand van twee toneelstukken, *Jeptha* van Joost van den Vondel en *Polyxena* van Samuel Coster, gedemonstreerd hoe gearriveerde auteurs door middel van navolging nieuwe, coherente en volwaardige werkstukken afleverden in een streven rekening te houden met de eisen en beperkingen die aanleg, genre, onderwerp, literaire voorkeur en tijdgeest oplegden. Voor beginnende literatoren die zich in de *imitatio* wilden bekwamen, konden deze toneelstukken als voorbeeld dienen, maar uit de analyse van Jansen blijkt wel dat zij de geheimen van een aanvaardbare *imitatio* moeilijk prijsgaven. Ook de poëtische handboeken, zoals G.J. Vossius' *De imitatione* (1647), gingen niet uitgebreid op de praktische toepasbaarheid in. Bijgevolg is interpretatie van het verschijnsel voor de hedendaagse onderzoeker met problemen omgeven. Om deze klip te omzeilen besloot Jansen zich eerst op de didactische kant van *imitatio* te richten. Voor leerlingen van de Latijnse school vormde navolging een essentieel onderdeel van de studie in de literatuur. Bestudering van de onderwijspraktijk geeft daarom inzicht in de leerbaarheid van *imitatio*, in de creatieve omgang met voorbeeldauteurs en in de ontwikkeling van een talentvolle, ijverige leerling tot een volwaardig kunstenaar die in staat was een meesterwerk te scheppen (p. 29).

Het vervolg van de studie valt dan in twee hoofddelen uiteen. Jansen beschrijft eerst hoe *imitatio* op school werd onderwezen als de belangrijkste pedagogische methode om greep te krijgen op voorbeeldige Griekse en Romeinse auteurs. Analytisch lezen, verzameling van *sententiae* in persoonlijke aantekenboekjes, oefening in het schrijven van declamaties naar het voorbeeld van de klassieke *progymnasmata*, dubbele vertaling (van het oorspronkelijke Latijn naar de moedertaal en dan terug naar het Latijn van eigen makelij) moesten de leerling niet alleen vrijmaken met encyclopedische kennis en taalvaardigheid, maar ook zijn oordeelsver-

mogen (*iudicium*) scherpener, zodat hij tot een inventieve *imitatio auctorum* kon komen. Toegankelijke instructies haalde hij uit leerboeken als de *Institutio oratoria* van Quintilianus en *De copia* van Erasmus. Fundamenteel was de *quadripartita ratio*, een samenstel van vier op de retorica gebaseerde veranderingsprocedures: aanvullen, verkorten, vervangen en verwisselen. De leerling die zich in de brontekst verdiepte en notities maakte, kwam er vervolgens gemakkelijk toe in verschillende gradaties aanpassingen aan te brengen, naar gelang zijn talent, kennis, voorkeur, het gekozen genre en de tijdsomstandigheden. Doordringing in de brontekst leidde zo in het beste geval tot een doeltekst waaraan het voorbeeld mischien wel kon worden afgezien maar die door zijn eigenheid voor een nieuw kunstwerk mocht doorgaan.

In het tweede hoofddeel wordt de gang van zaken in het literaire veld aan de orde gesteld en ingegaan op de vraag hoe gevorderde literatoren de *imitatio* in de praktijk hebben gebracht. Het gaat dan om de stofvinding in relatie tot de persoonlijke aanleg en voorkeur van de scribent, de techniek van het citeren, intellectueel eigendom tegenover literaire afhankelijkheid en de noodzaak van oorspronkelijkheid, die in de periode 1500-1700 naarmate de tijd vorderde een steeds uitgesprokener belang kreeg toegekend. *Imitatio* vormde een geaccepteerde, maar veeleisende en arbeidsintensieve literaire praktijk. De navolger moest slaafse imitatie vermijden door verhullingstrategieën toe te passen en zijn schatplichtigheid zo in te kleden dat die de lezer inspireerde om de navolging tegen het voorbeeld af te zetten en het eindresultaat daardoor beter te waarderen. Imitatie kende verschillende gedaanten die vaak in een oplopende reeks werden geplaatst: vertalen (*translatio*), navolgen (*imitatio*) en wedijveren (*aemulatio*). Bij een geslaagde imitatie kon de lezer vaststellen dat de navolger door emulatie zijn brontekst voorbij was gestreefd. De medaille kreeg een schaduwzijde als de navolging leidde tot de beschuldiging van plagiaat, de door bewuste misleiding, zonder bronvermelding uitgevoerde overname van substantiële tekstfragmenten, met de bedoeling de eigen reputatie of beurs te bevoordelen. Ook de definitie van dit woord geeft moeilijkheden, want beschuldigingen van plagiaat gaan altijd terug op een interpretatie, en een negatieve interpretatie kon soms ook onrecht doen aan de intentie van de navolger. In ieder geval is het verkeerd de eis van oorspronkelijkheid die sinds de romantiek aan het kunstwerk wordt gesteld terug te projecteren op de renaissance. Deze vaststelling is fundamenteel voor de studie van Jansen, want zo komt het verschijnsel in een heel apart daglicht te staan. Plagiaat werd soms vergeoelikt met een beroep op tijdgebrek, ongeremde bewondering voor de geplagieerde auteur of de onbekendheid van de brontekst, alle argumenten die in onze tijd niet meer zouden opgaan. In een slotbeschouwing worden de conclusies op een rijtje gezet.

Opnieuw heeft Jansen, na eerdere studies over de beknoptheid van vorm en stijl in de renaissance (*Brevitas*, 1995) en over literaire gepastheid in de renaissancepoëtica (*Decorum*, 2001) een opmerkelijke prestatie geleverd die met name van belang is door zijn vergelijkend onderzoek in Latijnse, Franse, Italiaanse, Engelse en Nederlandse bronnen. De grote kracht van dit in een prettige, heldere stijl geschreven boek ligt in de precieze weergave van en nauwe aansluiting bij het overvloedig verzamelde bronnenmateriaal. Het gaat hier om de analyse van een historisch fenomeen; taalkundig of filosofisch getheoretiseer, bijvoorbeeld over

intertekstualiteit, blijft achterwege. De auteur citeert veelvuldig, zodat zijn conclusies steeds gecontroleerd kunnen worden.

Overigens heeft deze aanpak ook wel bezwaren. Zoals gezegd citeert Jansen veelvuldig, met name in de noten, die vaak toevoegingen bevatten die weer nieuwe citaten inluiden. Op deze manier wordt het betoog in twee lagen ontwikkeld en heeft de lezer soms moeite de gedachtegang te volgen, want hij moet voortdurend wisselen. Dat deze gelaagdheid geen vlotte lezing toestaat, geldt temeer omdat de auteur ook veel citaten in de lopende tekst opneemt. Het Frans en Engels, met name dat van Roger Ascham, is gecompliceerd en laat zich hier en daar moeilijk begrijpen, ook al omdat de – blijkbaar uit de bron overgenomen – interpunctie verwarring wekt. Op pagina 150 staat te lezen: ‘Erasmus, the ornament of learning, in our tyme, doth with that som man of learning and diligence, would take the like paines in Demosthenes and Tullie, that Macrobius hath done in Homer and Virgill (...)’. Niet iedere lezer zal meteen tot de conclusie komen dat de zin pas begrijpelijk wordt als hij de komma’s na ‘learning’ en ‘diligence’ weglaat en ‘with’ in ‘wish’ verandert. Ook worden veel passages uit de bronnen in de tekst geparafraseerd. Omdat de gedachtelijn in zulke gevallen moeilijker te volgen is, is de lezer verplicht op de oorspronkelijke tekst in de noot terug te grijpen. Dit geldt bijvoorbeeld voor de parafasering van het citaat in noot 25 op pagina 463. Soms is het ook lastig het betoog te volgen omdat kennis van de plot van besproken toneelstukken en gedichten nodig is om zicht op de voortgang van het betoog te houden. Dit is het geval bij de hiervoor vermelde toneelstukken van Vondel en Coster. Een laatste punt van kritiek is dat de auteur zich soms herhaalt bij zijn behandeling van al die met *imitatio* samenhangende toepassingen door scholieren en literatoren. Zo komt de verhouding van *ars* en *natura*, leerbaarheid tegenover talent, telkens weer aan de orde zonder dat de ingewikkelde constellatie van dit tweetal veel aan verdieping wint.

Maar dit zijn slechts randbemerkingen die mijn grote bewondering voor deze grondige, goed ingedeelde en fraai verzorgde studie onverlet laten. Jansen heeft een moeilijk onderzoeksgebied met een indrukwekkende souplesse en eruditie opengelegd. Zijn behandeling van bijvoorbeeld twee belangrijke didactische werken van Erasmus, de *Ciceronianus* en *De copia*, maken op voortreffelijke wijze duidelijk hoe het renaissance-onderwijs in de *bonae literae* werd ingericht. Ook de behandeling van het fenomeen van de *translatio studii*, de vervlechting en de daarmee gepaard gaande verrijking van cultuurgood in de klassiek-christelijke traditie, vind ik heel verhelderend. De studie stimuleert tot reflectie over de manier waarop *imitatio* met al zijn vormen van (te) slaafse overname, parafraze, vertaling, aanhaling en stilistische of inhoudelijke omwerking werd uitgevoerd in andere disciplines dan de literaire, bijvoorbeeld in de rechtswetenschap, de geschiedenis en de staatsleer van de renaissance.

In de periode van de renaissance was de literator als een nijvere bij in de weer om stilistische en inhoudelijke elementen uit de antieke bronnen over te nemen en dusdanig te bewerken dat zijn beheersing van het materiaal in combinatie met een eigen stijl en inventiviteit tot een als nieuw ervaren kunstuiting leidde. De wisselwerking tussen talent, oefening en eruditie was heel complex, maar ook door zijn heldere opzet en indeling maakt dit boek het de onderzoeker mogelijk op deze materie vaste greep te krijgen. Ieder hoofdstuk besluit met een samenvatting; twee

nauwkeurige registers van zaken en personen vergemakkelijken, evenals een in het Engels gestelde samenvatting, de toegang tot het thema.

Adres van de auteur

Huygens Instituut (KNAW)
Postbus 90754
2509 LT Den Haag
henk.nellen@huygensinstituut.knaw.nl